

Opponensi vélemény

Csúri Károly »Konstruktionsprinzipien von Georg Trakls lyrischen Textwelten« című akadémiai doktori értekezéséről

Csúri Károly akadémiai doktori értekezése, amely 2016-ban a bielefeldi Aisthesis Verlagnál könyvként is megjelent¹, a szerző több évtizedre visszanyúló kutatásainak kétféleképpen is a szintézisét jelenti: egyrészt elméleti szempontból, amennyiben e vizsgálódásai során kialakult irodalomelméleti felfogásának összegző alkalmazását nyújtja, másrészt elemzési gyakorlatának is összefoglalása, amikor Georg Trakl életművét elemzi saját elméleti alapjainak következetes alkalmazásával, így az értekezés a Trakl-elemzések átfogó összefoglalásaként olvasható. Csúri Károly a hazai germanisztikai irodalomtudomány egyik vezető, nemzetközileg is elismert alakja, aki pályája kezdeteitől fogva a »szegedi irodalomtudományi iskola« elméletileg és interdiszciplinárisan megalapozott, részben általa is kidolgozott módszertanára, fogalmi apparátusára, az irodalmi »lehetséges világok« fogalmára építő interpretációs elmélet keretében vizsgál irodalmi szövegeket. Munkái sok szempontból kötődnek a századforduló irodalmához, reprezentatív alakjaihoz és szövegeihez, értékes eredményekkel gazdagítva ezek szakirodalmát. Több évtizede áll érdeklődése fókuszában Georg Trakl életműve, amelynek számos tanulmányt szentelt.

Az értekezés kiindulópontja az a Trakl-filológiában általános nézet, hogy Trakl versei nehezen érthetőek vagy egyenesen érthetetlenek, egységes, konzekvens magyarázatuk ennél fogva nem lehetséges. Csúri Károly ezzel szemben azt feltételezi, hogy Trakl versei nem valamiféle szövegkülső referenciális rendszerre vonatkoztatva fejthetők meg, hanem olyan konstrukciós elvek felmutatásával, amelyeket – bizonyos változatokkal – az egyes versek metaforikus modellekként képeznek le. Az ily módon elemzett szövegek homályossága így (bizonyos ambivalens mozzanatok fenntartásával) feloldható, és több szinten kimutatható sajátos koherenciájuk.

Az értekezés szerzője a szerteágazó Trakl-filológia biztos ismeretében és a szakirodalmi megközelítések szuverén, mindig a konkrét elemzési mozzanatba való diszkurzív beépítésével nemcsak saját elemzéseit tárja az olvasó elé, hanem a Trakl-olvasatok széttartó elméleti és

¹ Csúri, Károly: Konstruktionsprinzipien von Georg Trakls lyrischen Textwelten. Bielefeld: Aisthesis Verlag 2016. 377 oldal.

interpretációs háttérét is, amelyet alapos mérlegeléssel saját szempontjai szerint vet el, visz tovább, egészít ki. Csúri Károly Trakl-vizsgálatai nemcsak Magyarországon, hanem a nemzetközi Trakl-kutatásokban is jól ismertek, sajátos felfogása alapján olyan mozzanatok és összefüggéseket tárt fel a Trakl-művekben, amelyek új szempontokat vittek a nemzetközi diszkusszióba. A saját maga és Bernáth Árpád által korábban kidolgozott és jónéhány tanulmányban tárgyalt elméleti alapokon, a »lehetséges világok« elméletéből kiindulva, amint azt az 1. fejezetben röviden összefoglalja, a Trakl-szövegeket irodalmi szövegvilágokként meghatározva jár el elemzése során. A Trakl-versekkel kapcsolatban azt feltételezi, hogy ezek, illetve ezek mélystruktúrája absztrakt konstrukciós elvek alapján ragadható meg, amelyek mint »a szövegvilágot meghatározó hipotetikus szabályszerűségek rendezik az olvasó számára eredetileg önkényesnek mutakozó tényállásokat« (Tézisek, 2. old.), s így koherenciateremtő jelleggel bírnak. E kiindulásra és a szövegekből kifejthető különböző típusú ismétlésekre mint koherenciateremtő eljárásokra épülnek elemzése. Csúri Károly nézete szerint az ismétlés-struktúrák révén leírható a szövegek elvont közös struktúrája, s feloldható az a »szemantikai homályosság« és (ily módon látszólagos) koherencianélküliség, amelyet a Trakl-kutatás a költő műveinek, életművének fő jegyeként említ. Az ismétlések esetében három típust: motivikus, intertextuális, illetve emblematikus, valamint intratextuális, azaz a saját versek közötti vonatkozásokat teremtő (ily módon önreferenciális) ismétléseket különböztet meg, az értekezés szövegelemzése pedig mindhárom típus megjelenésére, változataira szolgáltatnak példákat és felmutatják az e típusokat egymással sokrétűen összekapcsoló mozzanatok, egymásbafonódásukat is. A fogalomhasználatra vonatkozóan, az »intertextuális« és »emblematis« terminussal kapcsolatban megjegyezhető, hogy az intertextuális és emblematikus ismétlés lényegében egy típust jelent, így nem feltétlenül lenne szükség a kétféle megnevezésre, hiszen az intertextuális ismétlések is elsődlegesen »systematisch integriert werden« (Értekezés, 17. old.) (és éppen ettől funkcionálnak); ez a megkülönböztetés azért sem teljesen működik, mert az értekezésben jónéhányszor gyakorlatilag egyazon vonatkoztatással felváltva jelenik meg a két megjelölés (pl. Értekezés, 301., 316., 322., 358., 373., 396. old.).

Az értekezés szerzője az elemző eljárást a strukturalista/szemiotikai felfogást továbbvezetve ún. »kognitív sémafogalmakra« építi, ezek kérdését az értekezés 2. fejezetében fejti ki; a kognitív nyelvészeti ill. kogníciótudományi felfogást a fikcionális irodalmi szövegvilágokra alkalmazva (de ezt a felfogást részleteiben nem követve) állapítja meg azokat a sémastruktúrákat és konstrukciós elveket, amelyek Trakl szövegeit meghatározzák. Ennek során részben – legalábbis az értekezés linearitásában – deduktívan jár el, amikor

mintegy előrebocsátva ismerteti azon sémastruktúrákat, amelyek a Trakl-szövegek mélyrétegében definiálhatók, majd részletes, sok szövegre kiterjedő elemző kifejtéssel igazolja feltevéseit – itt nyilván több előzetes induktív-elemző lépés vezette a sémastruktúrák megállapításához, így tehát induktív és deduktív lépések (»induktiv gewonnene Analyseresultate« és »hypothetische Postulate«) elválaszthatatlanul egymásra épülő sora vezet el az értekezésben bemutatott eredményekhez (vö. erre vonatkozóan az értekezés megállapításait a 22. oldalon).

Csúri Károly négy sémastruktúrát, illetve konstrukciós elvet definiál Trakl szövegeiben, ezek a következők: a) a napszak- és évszacciklusok sémája; b) a transzparencia sémája, amely nemcsak a szövegbelső összefüggések transzparenssé válásában (pl. a napszaksémák vagy az én sémájának áttetszővé válásában), hanem intertextuális – mitológiai, bibliai, vallási stb. – mozzanatok transzparenssé válásában is fontos szerepet kap; c) a meghasonlott én sémája; d) a pusztulást és annak transzcendálási kísérleteit reprezentáló sémák (vö. Értekezés 25. old, Tézisek 4. old.); ezek döntően oppozicionális motívumokból vezethetők le. Az elemzésekből kiviláglik, hogy ezek a konstrukciós elvek nem minden szövegben, szövegcsoporthoz, versciklusban vannak egyformán jelen, így a napszak- és évszacciklusok elemzése főként a korábbi versek elemzésében kerül előtérbe, a transzparencia elve pedig nemcsak a szövegbelső, hanem lényeges intertextuális mozzanatokban is kimutatható, így ezen elv elemzésében nagyobb hangsúlyt kapnak az intertextuális mozzanatok, amint azt a *Sebastian im Traum* egyes részciklusainak elemzése felmutatja; a pusztulás és annak transzcendálási kísérletei – más szövegek mellett – a prózaversek elemzéseiből olvashatók ki dominánsan, a meghasonlott én sémája pedig alapjában véve az összes séma mögött meghúzódni látszik. Felvetődhet ennél fogva az a kérdés is, hogy a konstrukciós elvek valóban egyenértékűek, illetve ugyanazon absztrakciós szintet képviselik-e: e lehetőség mérlegelésével esetleg további elvont összefüggések tárhatók fel, annál is inkább, mert a második fejezet vége is előrevetít hasonló feltételezéseket, amennyiben Trakl szövegvilágait mint »Landschaften der Seele«, »Repräsentanten 'seelischer Landschaften'« (Értekezés, 39. old.) említi, s egy rövid kitekintő megjegyzésben a századforduló tágabb irodalomtörténeti kontextusába is helyezi (vö. Értekezés, 40skk. old., illetve a 3. fejezet elején, 44skk. old.). Ez az irodalomtörténeti kontextualizálás fontos mozzanat, de az értekezés egészében nem kap nagyobb hangsúlyt, pedig éppen Trakl szövegvilágai sajátosságainak, egyediségének felfejtése során merül fel a tágabb irodalomtörténeti-esztétikai összefüggések, komparatív elemzések lehetősége és sajnos hiánya – ez az aspektus hiányzik az értekezésből, és bár Csúri Károly elhatározottan csak Traklra koncentrál, s tárgya összetettsége ezt részben érthetővé teszi, e kitekintés mégis helyet

kaphatna az értekezésben, éppen a trakli szövegvilágoknak például a (korai) expresszionizmus kontextusában való tágabb értelmezési lehetőségei, egyediségük beláthatósága érdekében – annál is inkább, mert maga a szerző is végzett hasonló kitekintő, összehasonlító vizsgálatokat, amint azt több saját Georg Heym-elemzése illetve Trakl és Heym összehasonlító elemzése jelzi.²

Egy másik konstrukciós elv, a meghasonlott, töredezett én sémája kapcsán további kérdések, megfontolások merülhetnek fel: az értekezés nemcsak azt hangsúlyozza, hogyan, milyen súllyal jelenik meg az én a Trakl-életművön belül (»Die textuelle Präsenz des Ichs kennzeichnet in erster Linie die frühe Dichtung Trakls«, Értekezés, 32. old.), és ezzel az egyes séma-struktúrák életműbeli eltérő jelentőségére is utal, hanem egyúttal azt is kifejti, hogy az én – így elvontabb síkon – »als abstrakte Ich-Figur als Konstruktionsprinzip der Textwelten« (uo.) is tételeződik, amely »eine lyrisch-narrative Instanz«-nak (uo.) tekinthető, s ily módon az egész életmű absztrakt struktúrájában meghatározó szerepe van. A »lírai-narratív instancia« feltételezésével a narrativitás egy olyan mozzanata jelenik meg az értekezésben, amely az utóbbi másfél-két évtizedben élénk figyelem és diszkussziók tárgya volt, azaz a líra és narratológia/elbeszélés-elmélet, illetve líra és narrativitás kapcsolata.³ Amennyiben az én lírai-narratív instancia, az az elemzett szövegek egészére illetve tárgyalásmódjukra is kihat: Csúri Károly az elemzések során gyakorta említ narratív jelenségeket, a szövegvilágokban felbukkanó eseménystruktúrát/esemény-mozzanatot vagy a szövegvilágok esetleges alakjait (vö. »Als Kontrahenten oder Komplementärfiguren des Ichs fungieren verschiedene Textweltgestalten«, Értekezés 42. old.), melyek így egy elemi narratív struktúra részei. Tárgyalása során ugyanakkor nem tér ki a narratív diszkurzus egyes szövegekben jobban, másutt alig fellelhető jegyeire, bizonyos modalitásokra és perpektíválásokra, melyek éppenséggel az én többféle funkcióban tételeződésével (mint »Textweltgestalt« és/vagy elbeszélő/közvetítő instancia) jelen vannak, s e szövegek bizonyos, az általánosan kimutatható sémastruktúrák, konstrukciós elvek mellett megfigyelhető jegyeit adják, így az általános modellbe illeszkedésükön túl éppen a Trakl-életmű nem is csak

² Vö. Csúri Károly: Georg Heyms »Die Stadt in den Wolken«. Eine schemastrukturelle Annäherung, valamint Csúri Károly: Sturm und Krieg. Anmerkungen zu Georg Heyms »Der Krieg I«. In: Uő.: Poetische Konstruktionen. Methodologische Studien zu Werken der klassischen Moderne. Wien: Praesens Verlag 2016, 120–128, 129–144; Csúri Károly: Zum Aufbau und Vergleich lyrischer Textwelten. Überlegungen zu einer strukturellen Komparatistik von Georg Heyms und Georg Trakls Dichtung. In: Szendi, Zoltán (Hg.): Wechselwirkungen I. Deutschsprachige Literatur und Kultur im regionalen und internationalen Kontext. Wien: Praesens Verlag 2012, 329–347.

³ Vö. pl. Hühn, Peter / Schönert, Jörg: Zur narratologischen Analyse von Lyrik, in: Poetica 34 (2002), S. 287–305; Hühn, Peter / Kiefer, Jens: The Narratological Analysis of Lyric Poetry: Studies in English Poetry from the 16th to the 20th Century. Berlin/New York: de Gruyter 2005; Schönert, Jörg/ Hühn, Peter/ Stein, Malte (Hg.): Lyrik und Narratologie. Text-Analysen zu deutschsprachigen Gedichten vom 16. bis zum 20. Jahrhundert. Berlin: de Gruyter 2007.

szövegfelszíni variabilitására utalnak (a 2. fejezet rövid szövegpéldái is alátámasztják a narratív diszkurzus elemeinek fontosságát, és a további fejezetek elemzéseiben szintén jól fellelhetőek e jelenségek). Bár az értekezés egyértelműen az általános modellre koncentrál, az elvont modell ez irányba mutató feltárása, továbbvitele, kiegészítése éppen e modell rugalmasságát, alkalmazhatóságát is bizonyíthatja.

Az értekezés az első két fejezet elméleti-módszertani bevezető összefoglalója után döntő részben és terjedelemben (3.–7. fejezet) a Trakl-életmű egyes szakaszainak, a műciklusoknak, illetve részciklusoknak beható, számos versre kiterjedő elemzését, összefüggéseik feltárását célozza. Csúri Károly itt magabiztos, beható szövegismerettel, a szakirodalmat imponáló szuverenitással beépítve és saját álláspontja kifejtésében azzal vitatkozva, a korábban felvázolt elméleti keretet következetesen alkalmazva jár el, hogy kimutathassa a szövegek, szövegcsoportok mélystruktúrájában fellelhető összefüggéseket. Ezek a fejezetek alapjában a Trakl-életmű kronológiáját követik, a szerző itt az egyes szövegcsoportok egészét tekinti át, mégpedig oly módon, hogy több kiválasztott szöveget egészen részletesen elemez, másokban pedig az ily módon elemzett összefüggéseket felmutatva erősíti meg elemzései eredményeit.

A 3. fejezet Trakl korai korszakára összpontosít: a *Sammlung 1909* és a *Nachlassgedichte 1909–1912* verseit, illetve az ezek közül kiválasztott szövegeket, motivikus összefüggéseiket elemzi, és bár megállapítja, hogy ezek a szövegek a későbbi Traklhoz képest még kevésbé kiérlelték, de elemzésükkel éppen a már itt is fellelhető absztrakt mélystruktúrájukra vonatkozó megállapításokra jut, hiszen itt »Vorformen jener poetologischen Konstruktionsprinzipien zu erkennen [sind], die oft für die verborgene Kohärenz der Textwelten in der späteren Dichtungsphase sorgen« (Értekezés, 46. old.). Mivel e fejezetben számos verset elemez és interpretál, az egyes szövegek elemzései elsősorban a sémaösszefüggésekre összpontosítanak, és az ezeket feltáró mozzanatokat veszik figyelembe. E szövegcsoportban a napszak- és évszackiklusok sémája dominál, és fontos szerepet kap a transzparencia elve, valamint az összefüggések nietzschei intertextuális vonatkozásrendszere, amely az apolloni és dionüszoszi elv ellentétpárjában bontakozik ki.

A 4. fejezet a *Sebastian im Traum* című kötetet, azaz, amint Csúri Károly megállapítja, Trakl fő művét (vö. Értekezés, 101. old.), illetve a kötet öt részciklusából a *Sebastian im Traum*, a *Siebengesang des Todes* és a *Traum und Umnachtung* részciklusokat tekinti át a sémastruktúrák tekintetében (a másik két részciklusra – *Der Herbst des Einsamen*, *Gesang des Abgeschiedenen* – példák segítségével utal), és azt igazolja, hogy »die Schemastrukturen

als poetologische Konstruktionsprinzipien auf den Aufbau von Teilzyklen ausgedehnt werden können« (Értekezés, 101. old.). A tematikusan és motivikusan sokrétűen összekapcsolódó versek és a közöttük létrejövő koherencia-összefüggések elemzéséből itt elsősorban az én meghasonlottságának sémája és a napszak- és évszackiklusok sémája világlik ki, melyeket a főként bibliai/üdv történeti intertextuális vonatkozások (»Paradies-, Sündenfall- und Kainsgeschichte, Fragmente der Unheils- und Heilsgeschichte« [Értekezés, 102. old.] stb.) mélyítenek el, miközben a részciklusok szövegei közötti intratextuális összefüggések révén mintegy narratív történetek bontakoznak ki, éppen az intertextuális fóliát erősítve meg, egyúttal metaforikusan utalva a trakli élet- és alkotástörténet dilemmáira, hátterére, az én, azaz a költő és a Schwester viszonyára is. Ezt a Trakl-filológiát élénken foglalkoztató kérdést Csúri Károly sem kerüli meg, ismertet szakirodalmi állásfoglalásokat, ő maga viszont – éppen a szövegek fikcionális mivoltának tételezésével és hangsúlyozásával – nem megy bele ezen externális biográfiai vonatkozások részleteibe. A részciklusok elemzése folyamatosan utal a sokrétű vonatkozásrendszerre, amely az egész ciklusra vonatkoztathatóan létrejön; különösen kiemelendő itt a *Traum und Umnachtung* prózavers elemzése, amely mintegy összegzően mutatja fel az egész kötet jegyeit, s egyúttal megteremti az összefüggéseknek a kötetben túlmutató továbbvitele alapjait is (vö. a 6. fejezetben az *Offenbarung und Untergang* elemzését).

Ezt összegezve Csúri Károly a *Sebastian im Traum* kötetnek az 5. fejezetben a kötet egésze ciklikus struktúrájára és az itt megnyilvánuló esetleges narratív előrehaladására vonatkozóan kiemeli, hogy itt nem annyira egy »zeitlich-lineare Entwicklung« (Értekezés, 346. old.), »eine narrativ-finale Vorwärtsbewegung« (uo.) jön létre, hanem inkább »eine lyrisch-narrative Vertiefung der Grundgeschichte und ihres Motivationskerns« (uo.), ami egy »kontinuierliche Kreisbewegung« (uo.) eredménye lenne, így ez alátámasztja azt az előfeltételezést, hogy Trakl műveiben a sémastruktúrák ismétlésrendszerei az életmű egészét átszöve vannak jelen.

A 6. és a 7. fejezetben Csúri Károly Trakl kései költészetét vizsgálja. A 6. fejezetben mintegy a *Traum und Umnachtung*-részciklus elemzésének folytatásaként az *Offenbarung und Untergang* című prózaverset analizálja, amelyet egyrészt ciklikus szerkezetű egyedi struktúrának (»Einzelstruktur mit zyklischem Aufbau«, Értekezés, 347. old.), másrészt a *Traum und Umnachtung* ellentett variánsának tekint. Tematikusan, a sémastruktúrák és az intertextuális vonatkozások szintjén valóban kimutatható ez az ellenkező irányú tételeződés, amelynek alapján Csúri Károly azt feltételezi, hogy az *Offenbarung und Untergang* »als ein drei Monate später entstandener alternativer Abschluss zum Zyklus *Sebastian im Traum*

gelesen werden [kann]« (Értekezés, 347 old.), ezáltal – s az értekezés éppen ezt célozza – ciklusokon túlmutató összefüggések mutathatók ki. Az ellenvariáns kérdéséhez még hozzáfűzhető, hogy az ellentételeződés a modalitások, a szövegek kommunikációs szerkezete, narratív diszkurzusa tekintetében is megfigyelhető, így e két szöveg e tekintetben is mintegy ellentétes párdarabként olvasható – s bár az elemzések ezekre nem térnek ki, ezek a mozzanatok szintén megerősítik mindazt, amit az értekezés szerzője a két szövegről megállapít.

A 7. fejezet végül példaként szolgáló további kései szövegek elemzése alapján mutatja ki az ebben az alkotói szakaszban az elkárhozás és megváltás intertextuálisan megalapozott ellentmondására fókuszáló sémastruktúrák érvényesülését. A *Grodek*-elemzés azt is megmutatja, hogy a konkrét történeti realitás-vonatkozások, a háborús pusztulás képei hogyan illeszkednek a Trakl-életmű kései szakaszának alaptörténeteire, intertextuális modelljeihez, s lépnek át ezáltal az absztrakt megváltástörténet kontextusába.

Az összefüggések lineáris és körkörös végigvezetése után az értekezést lezáró 8. fejezet röviden összefoglalja az eredményeket: Csúri Károly megállapítja, hogy a Trakl-versek egy alapséma variációinak tekinthetők, s nézete szerint ezt igazolják az elemzései, amelyek nemcsak az egyes szövegekben, hanem a rész- és nagy ciklusokban egyaránt feltárták az absztrakt alapszerkezetet, és sokrétűen igazolták előfeltevéseit. A munka eredményeként felmutatható (s Csúri Károly ezt teszi) a Trakl-életmű etikai dimenziója is, amelyet a szakirodalom szintén intenzíven tárgyalt. Csúri Károly is rámutat az etikai és esztétikai dimenzió ellentétére, a határozott etikai jelleg esztétikai, irodalmi kifejeződését hangsúlyozva.

Csúri Károly értekezésében ugyanakkor minduntalan jelen van az egyes szöveg individuális, autonóm jellege és a sémastruktúrákhoz való illeszkedés/ illesztés feszültsége is (vö. Értekezés 414sk. old.), és maga is legitimnek tekinti – a szövegmagyarázat kevésbé átfogó síkjain (uo.) – az egyes versek külön olvasatát, jól látva, hogy »bestimmte feinstrukturelle Apekte der Einzelgedichte oder der zyklisch-immanenten Verbindungen provisorisch in den Hintergrund [treten]« (uo.). Ugyanakkor bár a mikro- és makrostrukturális olvasatok kiegyensúlyozását hangsúlyozza, az értekezésben az átfogó sémastruktúrákhoz illesztés, az absztrakt szemantikai összefüggések felmutatása dominál (»Diese Aufgabe lässt sich nur mittels umfassender Strukturen auf höheren Stufen der Hierarchie lösen«, Értekezés, 415. old.). Az olvasóban végül mégis hiányérzet támad, hiszen az egyes versek sajátos individuális jellege háttérbe kerül, sokrétű esztétikai minőségeik, műfaji, metrikai-ritmikai, versformabeli, retorikai jegyeikre, az én diszkurzív változatainak sokrétűségére az értekezés

alig tér ki, s bár az értekezés alapcélja a célkitűzések következtében nem ezek feltárása, mégis érdemes lenne ezeket is tárgyalni, hogy ne alakulhasson ki olyan benyomás az olvasóban, mintha Trakl műveinek egyfajta (ön)ismétlés lenne az alapvonása, nem pedig egy formai-jelentésbeli sokrétűség, többértelműség és nyitottság, amely a közös absztrakt vonások mögött folyamatosan jelen van.

Csúri Károly értekezése nagy vállalkozás, elméleti konzisztenciája nyilvánvaló, és ezzel a Trakl-kutatásokban jelentős teljesítmény: az elméleti alapozás, az új szempontokat érvényesítő problémafölvetés, a Trakl-filológia beható ismerete és továbbvitele, a nagyszámú, részletes verselemzés a hazai és nemzetközi germanisztikában, irodalomelméletben és Trakl-kutatásban egyaránt megkerülhetetlenné teszi eredményeit, hozzájárulva a hasonló vizsgálatok továbbgondolásához.

Az értekezés módszertana, eredményei alapján Csúri Károly munkájának nyilvános vitára bocsátását feltétlenül javaslom.

Budapest, 2017. 03. 17.

Dr. Orosz Magdolna
az MTA doktora